

Jankovics Marcell művészi útja Petőfitől Madáchig

„Ha most itt állna a hátam mögött, és nézné, mit írok róla, vajon mit szólna?” Ez a kérdés motoszkál bennem, mert amióta átlépett a „másik oldalra”, sokszor idéztem fel az emlékét. Főleg „hivatalból”, mivel animációt tanítok gimnazistáknak és leendő kollégáknak. Jankovics Marcell pedig megkerülhetetlen része a magyar animáció történetének. Másrésztől szürreális, hogy nincs velünk. Akik ott voltunk a temetésén, sokan éreztünk hasonlót: Marcell nem halhatott meg, hiszen úgy tűnt, neki oda-vissza bérlete volt a túlvilághoz! Aki misztériumok, hitrendszerek ismerője és tolmácsolója, nem lehet, hogy csak úgy befeküdjön a sírba, és ne legyen köztünk többé!

Amikor utolsó filmjében, a *Toldiban* Arany János szellemét nézem, ahogy a budai vár tornyán bohóckodik, élvezi, hogy szellemként oda is fellebeghet, az aranygombon egyensúlyozhat, és ha akar, kettéosztódva fejest ugorhat a kéménylyukba, megint azt érzem: Marcell ebben is mennyire „benne” volt! Igen, valami ilyesmit gondolunk a túlvilági létről: ha meghalunk, szellemként mindenüvé eljuthatunk, ahova testi valónkban nem tudtunk. Tehát az is könnyen elképzelhető, hogy Marcell szelleme itt áll most mögöttem, amikor ezeket a sorokat írom, és kíváncsian könyököl az asztalomra: – Na, Piroskám, te mit fogsz írni rólam?

Sokan emlékeztek rá szép szavakkal, megható, sokszor érzélgős gondolatokkal. De tőlem aligha várna el effélét. Én nemigen legyezgettem a hiúságát. Volt elég rajongója, akik ellátták ezt a feladatot. Haragudtak is rá sokan, mert tehetséges volt, és azért is, mert elismert, híres és sikeres lett. Ezt a legtöbben, akik hasonló műfajban ténykednek, nagyon rosszul viselik. Aki maga is rajzfilmrendező, de kevesebb lehetőséget kapott, mint Marcell, azért irigykedett. Akik alkalmazottként dolgoztak az „árnyékában”, pedig amiatt. A beosztottak neve elhomályosul az idők során. Csak a rendezőé marad fenn, és nincs bosszantóbb, mint örökké egy másik ember árnyékában dolgozni!

Én is Marcell „beosztottja” voltam több évtizeden át. De nem beosztottnak, sokkal inkább munkatársnak éreztem magam, és vettem a bátorságot, hogy időnként a saját fejem után menjek. Beleéltem magam a felvázolt szituációba, és hozzátettem valamit a tapasztalataimból. Mivel a család, amelyből származom, művészekből állt, az önálló alkotói létet jól ismertem, ezért fel sem tételeztem, hogy egy rajzfilmben ne tehetném bele önmagam is. Per-

sze mindig valami mást: simulékonyságot *Az ember tragédiája* Évájába, gúnyt Luciferbe, hőzöngést Ádámba. Vagy „kisbabaságot” a csecsemő Szent István figurájába, aki ujját szopogatva piszkálgatja a feje fölött feltűnő Szent Korona függőit. Marcell értékelte az effajta önállóságot. Ő maga állította: „A legjobb animátorom Szalay Edit volt, mert ő azt rajzolta, amit mondtam. Martsa Piri mindig valami mást csinált, de utóbb ezeket a jeleneteket szerettem a legjobban.”

Beosztotti létem 1982 táján kezdődött, amikor a Pannónia Filmstúdió animátorképző tanfolyamot hirdetett, mert úgy ítélte, az „utcáról” behívott emberek között tehetségesebb alkalmazottakat talál, mint ha a bent dolgozó munkatársakat képezi tovább. Nem hallottam erről a lehetőségről, de egyébként sem jutott volna eszembe jelentkezni. Apám elismert szobrász volt, anyám remek festőművész, jeles mesterek tanítványa mindkettő. A rajzfilmet akkoriban a művészvilág egyáltalán nem ismerte el művészetként, és ha szóba is került, a „hivatalos” művészek lenézően beszéltek róla, csak amolyan „mikiegér-firkának” tartották. Az Iparművészeti Főiskolára (ma MOME) terveztem bejutni, ezért az érettségi után bördíszművészek tanultam, mert arra a szakra, amit célba vettem, ez plusz pontot jelentett volna. A szüleim szabad művészéletét képzeltem magamnak is.

De a gimnázium után még éretlen, naiv kislány voltam, akinek fogalma sem volt arról, mi a művészet. A szüleim működését testközelből szemlélhettem, és olykor magam is sütkéreztem a rájuk áramló figyelem fénykörében, de nemigen értettem, mit és miért alkotnak. Érettebb személyiséget kívánt a művészeti főiskola, ki is potyogtam valamelyik fordulón. A kudarcos felvételi után pár nappal csodálkozva kaptam kézhez egy levelet a Pannónia Filmstúdióból: felvételi rajzolásra várnak a most induló animátorképző tanfolyamukra.

Azt hittem, a levélírók a főiskolai felvételizők rajzait láthatták, és így választottak ki. Nagy önbizalommal jelentem meg a Húvösvölgyi út – akkor Vörös Hadsereg útja – 64-ben, és magabiztosan vettem bele magam a nem könnyű rajzfeladatok megoldásába. Lóvágta-fázisok, kézmozgás szemből – ma is megizzasztana bárkit. De a hit, hogy tudják, milyen jól rajzolok, adott annyi lendületet, amivel vagányul megoldottam a feladatokat. És felvettek! Utóbb tudtam meg, nem válogattak, nem ismertek, ha-

nem a bődíszműves osztálytársaim tréfáltak meg: a nevemben jelentkeztek a tanfolyamra. És jól tették!

Nem mondhatom, hogy a munka, amely nagyon illett hozzám, csupa móka és kacagás lett volna. A régi rajzos kollégák – akik a ranglétrán lassan haladtak előre, és már több éve húzták az igát – sérelmezték, hogy idegeneket hívnak be animátornak. Ugyanis a rajzfilmes stábben animátornak lenni kiemelt fontosságú, megbecsült és jól fizető állás volt. Az animátor tervezi a mozdulatokat, a többiek az ő vázlatait tisztázzák le, és középük sűrítik a fázisrajzokat. Sokkal többet fáradoznak, de feleannyit sem keresnek, és a nevük is feledésbe merül. Ezért nem meglepő, hogy az első napon, amikor beléptem a „régii faház” nevű udvari épületbe, egy ismeretlen nő elém állt, és közölte: „Ki nem állhatlak téged!” Kiváló antré! Tehát ellenséges közegben kezdtem a munkát, ami amúgy is nehéz volt, mert a szakmát mélységében nem ismertem. Hihetetlen számú konfliktust kellett elszenvednünk, de a rendezők bizalommal voltak irányunkban. Elsősorban azért, mert azon a bizonyos animátorképző tanfolyamon ők tanították nekünk a mozdulattervezés alapjait. Szabó Szabolcs, a *Vízipók-csodapók* rendezője; Nepp József, a nagy ötletadó; Békési Sándor filmrendező, a lovak rajzos mozgásának tudója, Uzsák János, a legkiválóbb animátorok egyike, valamint Gémes József, a *Vili, a veréb* és a *Daliás idők* rendezője. Végül Jankovics Marcell. Mindegyik a maga sajátos stílusával, különféle feladatokkal jelent meg a tanfolya-

mon, egy-egy hónapot áldozva ránk. Szabó Szabolcs rajztechnikára tanított, Nepp Dodi komikus rajzfilmfigurákat készített velünk. Békési Sándor óráin lómozgásokat tanulmányoztunk. Uzsák Jánosnál egy *Gusztáv*-jelenetet kellett egyedi módon megoldani, Gémes József, a „Pocok” pedig igazi filmet készített velünk: állóképekből összevágva kellett – valódi filmanyagra véve – egy történetet elmesélni. Marcell ugyanakkor a rajzfilmes mozgásokról tartott órát.

Nagyképű volt, öntelt és lehenyerlő, ami nekem egyáltalán nem tetszett! Nem ehhez szoktam. A szüleim sosem voltak ilyenek, mégis elismerték őket. Nem értettem, miért kell játszani a nagyfiút, hiszen mindenki tudta, kicsoda Jankovics Marcell. Igencsak morcosan néztem rá, amikor fellengzősen nyomta a dumát. De lenyűgözően rajzolt. Az én óvatos, keresgélő, halovány vonalaimhoz képest az övéiben nem volt semmi bizonytalanság. Odaült mellém, egyetlen erős, zárt és pontos vonallal rajzolta meg a tascót, akinek egy pár csizmás láb mellett kellett szaporáznia, hogy lépést tarthasson a gazdájával. Nem volt gyakorlalom abban, hogy kifejezzem csodálatomat, hiszen a főnöknek vagy a tanárnak nem illett pozitív visszajelzést küldeni. Így hát csak a morcos arcomat láthatta, amivel a férfiúi nagyképűségét „honoráltam”. „Te nem kedvelsz engem!” – mondta egy alkalommal, és én nemigen tiltakoztam.

A tanfolyamot a legjobb eredménnyel végeztem, és azonnal animátori feladatokat kaptam – a régebbi munka-

Toldi
Rendező:
Jankovics
Marcell,
2022
Fotó: Mozinet

társak nem kis bosszúságára. Az első évben némi gyakorlatot szereztél, végül abba az alkotócsoporthoz kerültem, amelynek Marcell volt a vezetője. Ő választott engem. Alaposan meglepett, mert nem voltunk puszipajtások. Tartottam tőle, mert hajlamos volt belekötni minden szavamba: mintha egy tenispályán kellene mérköznünk, úgy éreztem magam a társaságában. Mindig jött egy erős labda, valami okosság, amivel próbára tette a műveltségemet. Ha mondtam valamit, abban biztosan talált hibát, vagy olyasmit szólt, amivel a saját tudását fitogtathatta. Én meg, harcos természet lévén, nem akartam vesztésként, megalázottan elkullogni. De Jankovics Marcellel vitázni? Embert próbáló feladat!

Nepp József kedves, mosolygós, szelíd természetű és igen művelt tanárunk volt, vele szívesebben dolgoztam volna. Vagy Richly Zsolttal – a *Háry János*, az *Árgyélus királyfi*, a *Kockásfülű nyúl*, a *Fabulák* és a *Luther*-sorozat rendezőjével –, akit igazán melegszívű, barátságos, szeretetre méltó embernek ismertünk. Gémes Józseffel is nyugodtabb volt a hangulat. Néhány évvel később dolgoztam is a filmjeikben – de Marcell sosem engedett el hosszú időre. Egyből bedobott a mély vízbe: a *Bibliával*, abban is a legnehezebb jelenetekkel kezdve. Aztán következett a *Tragédia* egyiptomi színe, a görög szín, a falanszter. Az *ember tragédiája* jeleneteit nem időrendi sorrendben, hanem aszerint készítettük, hogy sikerült-e összegyűjteni a szükséges pénzt az adott részhez. A marcell feladatok pedig kőkemény próbatételek voltak! Nála ugyanis nem létezett könnyű jelenet, ha túl egyszerűnek indult, biztosan beletett valamit, amivel bonyolíthatta: háttérhúzást, kameramozgást.

A szakmát nem ismerők kedvéért megjegyzem, hogy animációs filmet készíteni nem egyszerűbb, mint hagyományos filmet forgatni. Ugyanúgy vannak benne rendezői, színészi és operatőri feladatok, amiket azonban nem valós helyszínen, hanem a rajzasztalon, előre megtervezetten kell kimódolni, és az alkotóknak komoly számítások során elkészíteni. A szereplők karaktereit megszerkeszteni, a rájuk jellemző színészi játékokat elképzelné, majd rajzok ezreivel rögzíteni, mozdulatról mozdulatra, másodpercenként körülbelül tizenkét rajzból megoldani. A figurákat kiszínezni, a kellékeket, háttereket megfesteni, a hangot pedig – ezt sem tudják sokan – már jó előre felvenni. Hiszen ritmusára, hanglejtésére mozdítjuk meg a figurákat, játszadjuk a szereplőket, e szerint rajzoljuk meg például a beszélő száját is. Végül a trükkasztalon áll össze, a „kockázós” filmkamera segítségével valósul meg a mozgás illúziója. Manapság mindez már számítógéppel történik. A rajzfilm addig nem létezik, amíg nem vetítik le. A filmszalagon csak állóképek sorozata látható, és – ellentétben a hagyományos filmes felvételekkel – itt a mozdulatokat soha, senki nem „mozogta le” a valóságban. A tér,

amelyben a figurák szerepelnek, a valóságban nem létező világ: csak papírlap, festett háttér. Mégis milyen hatásos!

Marcell mindig alapos volt, és bőséges instrukciókkal látta el a rajzókat. Sokszor mégsem tudtam mit kezdeni velük, és bizonyára nem is oldottam meg mindig tökéletesen a feladatokat. Sokat gondolkodtam, vajon miért ragaszkodott hozzám. Tiszteltem, de tartottam tőle. Nem tudtam felszabadultan csacsogni a társaságában, idétlen rajzfilmes poénokon tele szájjal röhögni, ahogy a többiekkel tettük. A Pannóniában mindenki tegeződött, de Marcellel tegezni külön erőfeszítést jelentett számomra. Iszonyú zavarban voltam, ha hozzám szólt, szerettem volna nem ostobának látszani előtte, de ez frusztrált is, ami néha ingerült felcsattanásban „sült el”.

A *Bibliában* olyan feladatot adott, amit sehogy sem tudtam megoldani. Az Édenkertben Ádám – mivel Évát az Úr még nem teremtette meg – unatkozva almákat dobál a tóba, ami az ókori egyiptomi falképek stílusában, parkettamintásan fodrozódik. A vízgyűrűknek is cikcakk alakúnak kellett volna lenniük, de ez nem működött. Vagy két hetet kínlódtam vele, de a cikcakkos kör nem keltett gyűrűző hatást. Marcell egyre csak erőltette. Végül dühösen odavágtam elé: „Akkor csináld meg magad!” Meglepett, mert tőlem nem ezt szokta meg, aztán nekiült megrajzolni – és neki sem sikerült. A gyűrűk nem gyűrűznek cikcakkban. A szemünk, agyunk számára nem értelmezhető ez a grafikai megoldás. De Marcell nem telt le, nem ordított, nem főnökösödött, nem rúgott ki a produkcióból, és a fizetésem sem kurtította meg, hanem megpróbálta, és belátta, hogy tényleg nem lehetséges. Ilyen volt a *Fehérlófiában* is, amikor a kifestők azért panaszkodtak, mert a celluloidlapokra előre felrajzolt kontúrok nélkül nem tudták kifesteni a figurákat. Marcell lement a kifestők pavilonjába, beült közéjük, fogta az ecsetet, a rajzot, az átlátszó celluloidlapot, és nekifogott a festésnek. De belátta, hogy ez nem működik. Végül előre megrajzolt színes kontúrokkal oldották meg a feladatot, úgy könnyebb volt a mezőket kifesteni.

Marcell gyakran nagyképű, lehangolt és túlzottan erőteljes volt, de hamar megéreztem, hogy ez csak a felszín. Szókimondó, de mindig emberséges, érzékeny alkotó, aki kiáll másokért. Alkotói munkásságára is jellemző volt a nyers igazmondás. Ha erőteljesnek kell lenni, akkor annak kell lenni. Köztudott, hogy Marcell a szexualitást, a nemiséget és a testi valót az emberi lét alapvető részeként kezelte, és filmjeiben sem volt hajlandó lemondani erről. Főleg, ha ez a hitelesség rovására ment volna.

Általánosságban is elmondható, hogy az erőteljességtől és az igazmondástól jók Jankovics Marcell filmjei. Ifjúkorában megtapasztalta a fizikai munkás életet, ennek köszönhetően nem lett afféle kényeskedő úri fiú, aki a fűtött paplan alól dirigál azoknak, akik odakint, a hidegben haso-

Toldi
Rendező:
Jankovics
Marcell,
2022
Fotó: Mozinet

gatják a tüzelőnek valót. Annak idején gyötrődött a fizikai megpróbáltatásoktól, de tapasztalatai hitelessé tették a filmjeit. Most is szeretem nézni, ahogy a betyárok táncolnak a *János vitéz*ben, gonosz dalukra ropva a csürdőngölgőt, vagy Iluska lába vaskos, illetve a huszárok lehetetlen dolgokat művelnek Franciaországba menet. Vagy a *Küzdők*ben, ahogy a véső a kalapács ütéseitől csikokat mar a felületbe, és a szobor elégedetten porolja le kőkezét. Tápláló erő árad e jelenetekből.

Mindig igyekeztem megfelelni az elvárásainak. Marcell kedvelte a dolgaimat, holott én nem voltam soha elégedett magammal. Animátorként túl gyakran és túl sokszor kellett igazodnom mások figuraterveire, ez nem segítette az önálló grafikai stílus kialakulását. De a tervezett mozdulatok jellemzőek az animátorra, ezért végül nem volt hiányérzetem.

Marcellnek viszont bőven volt lehetősége sok kisebb filmmel csiszolni a grafikai stílusát is. Szorgalmas volt – ahogy önmagát jellemezte. Működése elején Kovásznai György helyett kellett egy reklámfilm – az Air India légitársaság filmjét – elkészítenie. Kovásznai elnyalt – számomra kissé émelyítő –, festett figuráinál Marcell már akkor sokkal jobbakat rajzolt, de ez kiváló gyakorlat volt ahhoz, hogy ne ragadjon bele egyetlen stílusba. Utóbb egészen „rákapott” arra, hogy a legkülönfélébb stílusokban kipróbálja magát, és élvezettel azonosult egészen szélsőséges rajzlehetőségekkel. A hagyományos, poénokra épülő rajzfilmmezést Nepp Józseffel és Dargayval próbálgatták: korai kisfilmjei és a *Gusztáv*-sorozat a jó példák erre. Mai szemmel az ember csak bámul: ezt is Jankovics Marcell rajzolta? Gusztáv idétlenkedései a későbbi Marcell-filmekhez nem illenek, de tudjuk, hogy a fiatalkori ötletek merőben különbözhetnek egy érett művész ars poeticájától.

Az 1970-es években három rövidfilm született. A *Mélyvíz* a stíluscsiszolás próbája, a *Küzdők* a kiváló ötlet és nagyszerű kivitelezés, a kalligrafikus *Sisyphus* igazi

mestermű. Édesanyja meg is jegyezte: „Kisfiam, ennél jobb filmet soha életedben nem fogsz tudni csinálni!” Nem vitatkozunk vele, mert ez a film valóban kiemelkedő, de a fia lett még néhány olyan művet az asztalra, amit bátran ajánlhatunk a későbbi nemzedékeknek.

A *János vitéz*ben még támaszt jelentett a híres Beatles-film, a *Yellow Submarine* grafikai világa, amelyben az angolok a Disney cukros bájosságát felcserélik groteszkre. George Dunning az 1968-as filmjében grafikus kuszasággal ötvözött natúr mozgásfelvételeket is használ, kollázs-szal dekorálva. A *Sárga tengeralattjáró* minden irányban kitör a megszokottból, és végre nem csak a gyerekeknek szól. Marcell is ezzel próbálkozik, és bár kapaszkodóul – vagy igazolásként – használja a sikeres *Submarine*-dizájnt, a *János vitéz* mégsem a Nyugat művészetét propagálja. Mélyen a magyar lélekhez szól, és ebben telitalálat. Más kérdés, hogy akkoriban idehaza a rajzfilm még csak gyerekeknek szóló műfaj volt, ezért a moziba beülő felnőttek meghökkentek a *János vitéz*en. Nem ezt várták. Egyébként azon ritka filmek egyike volt, amire még apám is eljött 1973-ban. Ő is nehezen fogadta be, hogy a figurák nem „szépek”, mint ahogy egy rendes rajzfilmtől elvárható. Nagy a lábuk. Akkoriban – tízévesen – nem tudtam vitatkozni vele, de titokban megragadott a film. Nem tudom, volt-e szerepe abban, hogy utóbb magam is a rajzfilmmel kötöttem ki, de emlékszem jól: apám kritizálja. Jancsiék lába tényleg nagy, de nekem tetszik. És az is lehet, hogy apámra is hatott a film, csak erről már nem beszélt. Végül is, ami felbosszantja az embert, az hat igazán.

Óriási lépés volt ez az alkotás az animációs filmek elfogadtatásáért, hiszen a „hivatalos” művészek éppen az amerikaiak giccses Hófehérke, Mickey egér stílusa miatt zárkóztak el ettől a műfajtól. Marcell a „nagy lábhoz” ideológiát is gyártott. Azt mondta: János vitéz, mint rendes magyar ember, békaperspektívából látszik – feje az égbe ér, két lábával határozottan áll a földön. Elhiszem neki, hogy valóban ez volt a szándéka, mert minden ezután következő alkotása ennek szellemében készült. A misztikus magyar gondolkodás magába vonta, és ennek egész életében hű tolmácsolója maradt.

A *Magyar népmesék* sorozat készítése során Marcell még inkább elmélyült a népművészet és a jelképek világában. A *Fehérlófia* című egész estés filmje ennek a legjobb példája, ami újabb csúcspályáján. Nézése közben megerősödik a bevezetőben említett érzés: Jankovics Marcellnek bejárása van abba a világba, ahová csak a sámánok jutnak el. A mitológiai ismeretek gyűjtésére törekedett is, hiszen számos könyvet írt a témában (*A Nap könyve*, *A fa mitológiája*, *Csillagok között fényességes csillag* stb.). Kutatta a forrásokat, és maga rajzolta könyvei illusztrációit. Nemcsak a szerzői jogok kiváltása miatt, hanem mert – ezt ő említette – nem felejtette el, amit egy-

szer lerajzolt. Marcell így rengeteg összefüggésre jött rá, amelyeket jó volna nekünk is tudni, de csak kevesen bírnak az effajta emberfeletti szorgalommal, amivel ő gyűjtötte a titkokat. Mi, a „beosztottak”, semmiképpen. Már az is komoly feladatot jelentett, hogy a jelenetekhez írt instrukcióit megértsük. Csupán töredéküket sikerült, és még kevesebbet a rajzasztalon megvalósítani. Nekem is hiányzott a jól rendszerezett tudásanyag, mert ezzel Marcell filmjeit is könnyebben megoldottam volna. De az igény mocorgott bennem, és később, amikor a Józsefvárosi Galéria felkért néhány, *Az ember tragédiájával* kapcsolatos előadás megtartására, szorgalmasan próbáltam tágítani ismereteim körét. Ezek az előadások nagyon népszerűek lettek, mert a nézők vágytak arra, hogy az alkotói titkokról fellebbentsük a fátylat, Marcell filmjei pedig igencsak bővelkednek vizuális titkokban.

A rendszerváltozás után, amikor a Pannónia bezárta a kapuit, és szélnek eresztették a sok tehetséges munkatársat, én előremenekültem: a nagyszabású, minőségi feladatok után nem lelkesített, hogy éhbérért rajzolgassak nyuszikás gyerekfilmeket szalmalángéletű stúdióknak. Negyvenévesen felvételiztem a Képzőművészeti Egyetemre, méghozzá szobrász–restaurátor szakra, mert a virtuális műfajban eltöltött harminc év után vágytam a matéria, a fa, a gipsz, agyag, festék világába. És az egyetemen mindaz, amit Marcelltól tanultam, a helyére került. Ott megkaptam végre azokat a megfelelő dobozokat, amelyekben azt a rengeteg, kusza ismeretet el lehetett rendezni. A tanári szakdolgozatomat Marcell *Az ember tragédiája* című rajzfilmjéről írtam: miként lehet a feldolgozást a középiskolai tananyagba integrálni.

A *Tragédia* hatalmas erőfeszítést jelentett, de évtizedekig megadta nekünk azt a boldogító érzést, hogy értelmes célért dolgozunk. Madách csodálatos tisztasággal fogalmazza meg gondolatait, és Arany rímjavító csiszolása is emel a mű fényén. Csakhogy a fiatalok egyre nehezebben értik a XIX. század nyelvezetét, és egyre kevésbé akarnak időt szánni az olvasásra. Ha nem „pörgetjük fel” nekik a történetet, a mű, valamint számos erénye elsikkadhat. Mi azonban a rajzfilmmel átmentettük Madáchot a XXI. századba. Olyan pluszt adtunk hozzá, amellyel könnyebben befogadhatóvá tettük az eredeti művet. A mozivetítések után híre kelt, hogy a közönség sokáig tapsolt, és ahelyett, hogy rohant volna a ruhatárba, még hosszú percekig ült a nézőtéren. A film az élet értelméről, feladatairól, buktatóiról adott százhatvan percnyi összefoglalást. A közönség alighanem még sokáig tűnődött a látottakon, és sokan közülük elgondolkodva vetettek számot saját életükkel.

Jankovics Marcell filmjei soha nem könnyűek (bár a *Toldi* igen!), mert nemcsak szórakoztatni, hanem tanítani akarnak. A film segítség lehet, hogy a diák átismétel-

hesse történelmi ismereteit. Jó módszer, ha a tanár vagy az előadó előre, a jelenetekből kivett képekkel, magyarázatokkal elmeséli a látnivalókat, és ezután vetíti le a filmet. A néző ennek segítségével könnyebben és örömmel fedezi fel a rejtett titkokat.

Marcell becsülte az erőfeszítéseimet, amivel a *Tragédiát* népszerűsítettem. Talán ez lehetett az oka, hogy utolsó kisfilmje animációs munkáit rám bízta: az *Arcmást* egyedül készítettem, több mint hétezer rajzzal. És mindig jól esett látni – ha filmbemutatóra került sor, vagy rövid részletek beavágására egy tévéműsorban, de még a könyveiben is –, hogy legtöbbször az én jeleneteimből választott hozzájuk részletet. Tudta rólam, hogy – művészek gyereke lévén – én is sokkal fontosabbnak tartom a létrejövő művet, mint a fizetséget. Én is képes voltam áldozni a létrejövő alkotásért, ahogy ő is beletette vagyona egy részét a *Tragédiába*, hogy elkészülhessen „a nagy mű, igen...”

Van ebben valami misztikus. Az alkotó ember kap egy feladatot, de nem a főnökétől, hanem a főnökök Főnökétől! És a mindenki fölött álló Főnök türelmes, de az lehetetlen, hogy a számunkra kiosztott feladatot ne hajtsuk végre. Az évek során meggyőződésemmé vált, hogy mindig olyan feladatot ad, amit el tudunk végezni, de mindig egy kicsit nehezebbet, mint amiről azt hisszük, hogy el tudjuk végezni. Közben alakít is minket, mint egy jó szerző: kalapál, csiszol és élesre fen. Vagy mint a ceruzát, amit hegyesre farag, hogy jól tudjon vele rajzolni: és ez persze fáj a ceruzának – nekünk. De a végén használható eszközzé válunk a kezében. És amikor megérezzük, hogy Ő rajzol velünk, az katartikus élmény.

Jankovics Marcell is egy ilyen eszköze volt a Főnöknek, és szorgalmasan végezte a feladatát. Biztosan előfordult, hogy munkálkodás közben „kiszaladt a vonalból”, túllőtt a célon, vagy a cél érdekében másokat félretaszított. Rosszulesett neki is, ha bántották. Csakhogy aki egyszer megéri a Kezet, amely vele munkálkodik, annak nincsenek nagy kétségei. Teszi, amit kell. De akit dicsér-

Toldi
Rendező:
Jankovics
Marcell,
2022
Fotó: Mozinet

nek, nyilvánosan elismernek, erős és magabiztos lesz, és könnyen válhat önteltté is. Marcell, amikor stúdióvezetőként emberek százai függtek tőle, nem lehetett lágszívű, ugyanakkor érzékeny alkotó maradt, telve jó szándékkal, ezt mindannyian éreztük. Ahogy múlt az idő, ő is változott. Ahogy elkoptak – kiléptek vagy meghaltak – körülötte az emberek, és a Pannónia szekere is egyre nehezebben futott, mind fontosabbá váltak azok, akik kitarítottak mellette és a rajzfilmezés mellett.

A *Tragédia* Uránia-beli díszbemutatóján csak annyit mondott az összegyűlt kollégáknak: „Megértem!” Megérte az elkészültét. De ez a saját teljesítményéről szól. Talán nem jelentett túl sokat számára az a közel négyszáz munkatárs, aki a harminc év alatt a keze alá dolgozott. Beszítottak, akik hosszabb-rövidebb ideig, fizetésért tették a dolgukat a filmjeinél, és nem mindig jól, sőt sok bosszúságot is okoztak. Miért lett volna hálás? De Marcell tudta, hogy van köztük olyan, aki nélkül e harminc-negyven évnyi munka nem ment volna gördülékenyen. Az alma alakú ezüstmedál – belül a vésett Ádámmal, Évával és egy kis piros kővel –, amellyel az Uránia színpadán leghűségesebb emberét megajándékozta, a mai napig ott függ Kő Edit gyártásvezető nyakában.

A *Toldi*-film végén már máshogy állt a közreműködőkhez. „A mi filmünk!” – mondta. Akkor már nagyra becsülte a fiatalok, a számítógépes szakemberek és a társrendező Csákovics Lajos teljesítményét, szaktudását. Nagyszerű gesztus volt részéről, hogy a *Toldi*hoz minden munkatársról készített egy karakteres rajzot, és így a film utolsó jeleneteiben mindannyian feltűnünk Nagy Lajos király ünneplő népe körében. A tizenkét lovag, akik Toldit a király elé kísérik: a legfontosabb szakemberek, élükön önmagával és rendező kollégájával. Remélem, hagyományt teremtett azzal, hogy a munkatársak arcvonásait megörökítette a filmjében. Mi pedig, akiknek személyesen is beszélt azokról a kérdésekről, amelyek éppen foglalkoztatták, gazdagodtunk vele. Talán túl sokat akart egyszerre átadni, és feltételezte, hogy a hallgatósága érti, és meg is jegyzi mindazt, amit elmondott. Marcell némelyik rajzfilmje kissé túlterheli az elmét, bár meglepő módon inkább az iskolában reguláztottakét. A kicsik, az ovisok könnyedén képesek befogadni a műveit. A legendás történet szerint egy ötéves gyerkőcot a szülei csak a *Fehérlófia* segítségével tudták rábírní, hogy a napi rutinfeladatokat elvégezze. Ha nincs fogmosás, nincs *Fehérlófia*! – mondták neki, és ő máris rohant a fürdőszobába. Marcellnek mintha közvetlen csatornája lett volna a kisgyerekekhez. Ha nem tiltakozunk, bennünk is fel tudja ébreszteni befogadó gyermekünk énként.

Rajzaiban is megmutatkozik effajta készítése az információátadásra. Igen pontosan, aprólékosan, színesen rajzolt, ugyanakkor a nézőnek nem maradt lehetősége, hogy bármi más is belelásson ezekbe a művekbe. Marcell vonalai feszes, zárt egységek, mindent kimunkált és tisztán kifejezett. Ez a filmjeire is jellemző. A *Toldi*-sorozat jó példa erre: szinte minden szó, minden szólás, kifejezés rajzként „el van játszva”. „Úgy anyám! kecsgetsd ölbeli ebedet...” – gúnyolódik Toldi György, és Miklós egy pillanat alatt valóban kiskutyává alakul a filmben. Eleinte nem értettem, miért kell mindent ennyire megmagyarázni, hiszen ezek evidens dolgok! Azóta rájöttem: egyáltalán nem azok. Tanárként gyakran tapasztalom, hogy a mai nemzedékek egyre inkább elszakadnak a múlttól, és régi, Arany János-i kifejezések sokuk számára érthetetlenek. De Marcell, a tanító pontosan és látványosan elmagyarázza ezeket. A *Toldi*, akárcsak a *Tragédia*, átmenti a XIX. századból a XXI.-be a magyar nyelv varázslatos világát, és ezért nem lehetünk eléggé hálásak.

De hálásak lehetünk azért is, hogy a filmben hitelesen tűnik fel a középkori Buda látképe. A megmaradt középkori romok látványa aligha adja vissza azt a gazdagságot, amelyet Mohács után még a török szultán is ámulva irigyelt (és rabolt el). A mai kor embere nehezen építi fel fantáziájával a földből elömeredő kőmaradványokra a hajdani várat, a ragyogást, a pompát. A rajzfilm viszont életet ad a romoknak: fény ragyogja be az egykori vár tereit. A színes gótikus üvegablakon át meleg napsugarak világítják be Lajos király tróntermét, amelyben a híres, Zolnay László által felfedezett budavári szoborlelet figurái is feltűnnek, színesen, ahogy annak idején láthattuk volna. És imádni valók az apró gesztusok is: amint Arany János szelleme csörömpölve, koromfelhőbe burkolózva megjelenik a zöld mázas cserépkályha nyílásában – amit szintén régészeti leletek alapján festettek meg. Másik példa: Lajos király keresztbe tett lába finoman rugózik, miközben Toldi Györgyöt hallgatja. Ideges, hiszen jól tudja, a rókaelkű báty hazudik. Ilyen animációs örömeiket csak Marcelltól kaphattunk, aki az élet apró rezdüléseire is figyelt, és örült, ha a rajzoló beemelték e finomságokat a jelenetekbe.

Jankovics Marcell itt hagyott minket, de olyan művészi hagyatékkal, amelyből még sok nemzedék tanulhat. A mi dolgunk, hogy ezt továbbadjuk. Talán nehéz elképzelni, hogy Jankovics Marcell szelleme egy torony gombján egyensúlyoz, mint Arany Jánosé a *Toldi*ban, de az is elég, ha akkor tudjuk magunk mellett, amikor rajzolunk, írunk vagy előadást tartunk. Az a tudat, hogy figyel minket, biztosan a legjobbat hozza ki belőlünk!